

הרב אריאל פרחי

מה היה חטאם של משה ואהרן בפרשת 'מי מריבה'?

מבוא

רבי שמואל דוד לוצאטו בפירושו לתורה, בהגיעו לפרשיית 'מי מריבה', כתב:
משה רבנו חטא חטא אחד, והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד מהם בדה מלבו עוון חדש...

בבואי לכתוב מאמר על חטאם של שני ענקים אלו, משה ואהרן, אני נאחז פחד, רעד ויראה עצומה. חשוב להבהיר כי אין בכוונתי להוסיף או להמציא חטא נוסף על משה ואהרן, כי אם לעיין ולבאר דברי ראשונים ואחרונים. מאז פרשת 'מי מריבה' ועד לימינו אנו, טרם התבהרה לנו תשובה חדה וברורה המוסכמת על כולם בעניין חטאם של משה רבנו ואהרן אחיו עליהם השלום. מאות פירושים נכתבו, הרבה חטאים הוזכרו והומצאו על גבם, ועדיין, בכל שנה מחדש, כאשר פוקדים את פרשת 'חקת', נכתבים ומתווספים עוד דעות ומאמרים בעניין זה.

שאלת המאמר היא: מה היה חטאם של משה ואהרן? והאם קיים קשר בין 'מי מריבה' ל'מסה ומריבה'? אם כן, האם הוא יכול להוסיף אור בבירור על חטאם? במאמר זה, אציג כמה מהדעות המפורסמות בעניין חטאם של משה ואהרן, אקשה עליהן קושיות, אתרץ תירוצים ואעמת בין הפרשנים השונים, שכן כל פרשן דחה את דעת חברו והוסיף עוד נדבך על גבו של משה. בנוסף, אנסה עד כמה שתשיג ידי לבחור באמת, בפירוש המקובל והמסתבר ביותר לעניות דעתי. יהי רצון שלא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא תצא תקלה תחת ידי, תוך שאני עוסק בנושא ענק ורגיש זה.

א. במה חטאו משה ואהרן?

1. דעת רס"ג

רבנו סעדיה בן יוסף אלפיומי גאון נדרש לסוגיה זו בכמה מחיבוריו: בפירושו לתורה, בספרו הנבחר באמונות ודעות, ובפירושו לספר משלי. בפירושו לתורה מסביר רס"ג קודם כל ביאורי מילים. על הפסוק: "ודברתם אל הסלע", אומר רס"ג: "על הסלע", כלומר לסלע אין אוזן שומעת ולכן אין לפרש על פי הפשט שהכוונה לדיבור ישיר אל הסלע, אלא הכוונה לדבר דברי תוכחה

לבני ישראל, על הסלע. על הפסוק: "יען לא האמנתם בי", אומר רס"ג: "יען לא האמנתם אותם בי לקדש את שמי לעיני", כלומר משה ואהרן היו צריכים לעודד את בני ישראל ולומר להם שהקב"ה לא יעזוב אותם למות בצמא במדבר, ובמקום זה הם ברחו אל אוהל מועד מיד לאחר תלונתם. בספרו הנבחר באמונות ודעות, במאמר העוסק בזכויות ובחובות, בצדיק ורע לו ורשע וטוב לו, אומר רס"ג (מאמר ה'):

ממה שקבע החכם בעניין זה, שהוא משלם לעבדיו בעולם הזה על מיעוט מעשיהם כדי שישאיר להם הרוב לעולם הבא, כי לא יתכן שיעבירם בעולם הבא מדרגה לדרגה. ולפיכך עשה את הגמול על המיעוט בעולם הזה, וכפי שביאר שכל הזכויות לעתיד הרחוק, ומיעוט הזכויות בעולם הזה. ומפרטי עניין זה כי שני האדונים משה ואהרן חטאו חטא קל ונענשו עליו בעולם הזה כאמרו: יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה וגו'.

כלומר, דעת רס"ג היא שחטאם של משה ואהרן הוא חטא קל, כפי שהציגו בפירושו לתורה, שלא ניצלו את המעמד בסלע לחזק ולעודד את בני ישראל באמונתם בה'. על חטא זה הם נענשים בעולם הזה כדי שיגיעו לעולם הבא כשהם שלמים ונקיים מחטא.

לפני שנראה את דברי רס"ג בפירושו למשלי, נציין מקום נוסף שבו הוא מזכיר את הסיבה למות משה. בספר דברים, כאשר משה מסכם את אירועי בני ישראל במדבר, ומציין שהעונש על חטא המרגלים היה אי-הכניסה לארץ ישראל, הוא מוסיף ואומר את הפסוק הבא (דברים א', ל"ז): "גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם-אתה לא תבא שם".

בתרגומו לתורה בערבית, המכונה 'תפסיר', באר רס"ג את הפסוק – "בגלל מה שקרה כיוון שנתאחרתם".

הרב הגאון יוסף קאפח זצ"ל, בהערותיו לפירוש רס"ג במקום, מסביר כי יש החושבים שמפסוק זה משמע שהתקצרו ימיו של משה בגלל החטא. רס"ג מסביר שאותה הגזרה שנגזרה על בני ישראל, בעוון חטא המרגלים, היא זו שגרמה לעיכוב בכניסה לארץ, ובגלל העיכוב משה לא נכנס לארץ, כי מלאו ימיו ושנותיו. בפירושו לספר משלי, על הפסוק (י', יט) "ברב דברים לא יחדל-פשע וחושך שפתיו משכיל", מבאר רס"ג את חטא משה ואהרן בצורה שונה מהדרך שבה באר בפירושו ותרגומו לתורה ובספרו הנבחר באמונות ודעות, ואלו הם דבריו:

וכבר ידעת על משה ואהרן כאשר הוסיפו בדבריהם ואמרו שמעו נא המורים לא נכנסו לארץ, לא מפני שלא היו העם מורים, לפי שכבר אמר ה' את זאת לפני כן לאות לבני מרי, אלא מפני שעשו רושם בעיני העם שירחמו והם מורים.

כלומר, רס"ג מסביר כאן שחטא משה ואהרן היה בתוספת הדברים שאמרו מבלי שהצטוו, "שמעו נא המורים" (במדבר כ', יב), ולמרות שהיו כאלה, לא היו צריכים משה ואהרן לתת להם הרושם שה' ירחם עליהם מבלי שמגיע להם. אם כן, קיימות שתי דעות אצל רס"ג בעניין החטא הנזכר:

א. משה ואהרן לא חיזקו ועודדו את בני ישראל שה' לא ייטוש אותם למות בצמא במדבר.

ב. משה ואהרן הוסיפו את המילה "מורים", וגרמו לעם לחשוב דבר לא נכון. אם כן, פירושו של רס"ג נעוץ בשיטתו שיש קץ קצוב לחיי האדם, ושהקב"ה מעניש את הצדיקים על חטאים קלים בעולם הזה כדי שיבואו נקיים לעולם הבא. עוד נדבך מתווסף בפירושו לפסוק במשלי, שם הוא מצביע על חטא לכאורה אחר, שמשה ואהרן הוסיפו את המילה "מורים" ועל כך נענשו.

2. דעת רמב"ם

דעתו של רבנו משה בן מימון בעניין חטא משה בפרשיית 'מי מריבה' מוצגת בהקדמתו למסכת אבות, המכונה 'שמונה פרקים'. כך היא לשונו הזהב, ואביא את כולה על אף אריכותה, כיוון שחשובה היא מאוד להמשך (פרק ד):

ואתה יודע כי אדון הראשונים והאחרונים משה רבינו עליו השלום כבר אמר לו ה' יתעלה יען לא האמנתם בי להקדישני, על אשר מריתם את פי, על אשר לא קדשתם, כל זה וחסאו עליו השלום היה **שנטה כלפי אחת משתי הקצוות ממעלה אחת מן המעלות המדותיות** והיא המתנינות, כאשר נטה כלפי הכעס באמרו שמעו נא המורים, מחה ה' בו שאיש כמוהו יכעס בפני קהל ישראל במקום שאין הכעס ראוי בו, וכגון זה ביחס לאותו האדם **חלול ה'**, לפי שכל תנועותיו ודבריו כולם למדים מהם ובהם מקוים לזכות לאושר העולם הזה והבא, והיאך יבוא ממנו הכעס והוא מעשה הרע כמו שביארנו, ולא יבוא אלא מתכונה רעה מתכונת הנפש.

אבל אמרו בענין זה מריתם פי הוא כמו שאבאר, והוא, שהוא לא היה מדבר עם המוניים ולא עם מי שאין לו מעלה, אלא עם אנשים אשר הקטנה שבנשיהם כיחזקאל בן בוזי כמו שהזכירו חכמים, וכל מה שיאמר או יעשה בוחנים אותו, וכאשר **ראוהו שכעס אמרו שהוא עליו השלום אינו מאותם שיש להם מגרעת מדותית**, ולולא שידע שה' כבר התאנף עלינו בשאלת המים ושאנו כבר הכעסנו לפניו יתעלה לא היה כועס, ולא מצאנו לה' יתעלה בדברו עמו בענין זה כעס ולא רוגז, אלא אמר לו קח את המטה וכו' והשקית את העדה ואת בעירם.

וכבר יצאנו מענין הפרק אלא שתירצנו קושיא גדולה מקושיות התורה שרבים דברו
בזה ורבים שואלים מה הוא החטא שחטא, **והשווה מה שאמרו בו אחרים והאמת
יורה דרכו.**

בשמונה פרקים רמב"ם פורש את משנתו הייחודית על נפש האדם. דווקא בפרק
הרביעי, העוסק ברפואת מחלות הנפש, מפרש הרמב"ם את חטא משה¹ רבנו עליו
השלום. ומה היה חטאו? מגרעת במידת הכעס באותו זמן. הקב"ה ציווה את
משה לקחת את המטה ולהשקות את העם, ולא הזכיר לו שום עניין של כעס או
רוגז. לפי הרמב"ם, משה רבנו היה צריך לבצע את ההוראה בדיוק כפי שציווה
אותו ה'. אך משה רבנו הוסיף גם את המילים: "שמעו נא המורים", ובזה נטה אל
הקצה השני מהמתינות והוא הכעס. הרמב"ם רואה בחומרה רבה מעשה זה,
ואומר כי כשאדם כמו משה רבנו עושה מעשה כזה – זה חילול השם. משה רבנו
דיבר עם אנשים רמי מעלה, שעקבו ובדקו כל תנועה ומילה שלו כדי ללמוד ממנו
אורחות חיים; לכן לפי הרמב"ם זה היה חטאו, מגרעת במידת הכעס הנובעת
מתכונה רעה בנפש.

בסוף הדברים, הרמב"ם מתנצל שיצא מעניין הפרק, אך מדגיש כי תירץ קושיא
גדולה בתורה, אשר לה פירושים רבים, ועל הלומד להשוות בין הפירושים ולבחור
את האמת.

3. דעת רש"י

רבי שלמה יצחקי ניגש לפרש את פרשיית 'מי מריבה' בתוך פירושו לתורה. מכיוון
שדבריו הם תמציתיים, אסכם אותם ואתאר את הפרשייה לפי פירושו:
בשנה האחרונה לנדודי בני ישראל במדבר, הם מגיעים למדבר צן. שם מרים מתה
ונקברת, אין מים לעדה לשתות והם נקהלים על משה ואהרן. משה מצטווה בידי
ה' לקחת את המטה, להקהיל את העם הוא ואהרן, **לדבר** אל הסלע לעיני כל
ישראל ולהוציא ממנו מים לעדה ולבעירם. משה ואהרן מקהילים את העם, ומשה
אומר להם "שמעו נא המרים המן הסלע הזה נוציא לכם מים". רש"י מסביר שהם
אינם יודעים היכן ממוקם הסלע, ובני ישראל, שאינם מבינים מדוע הם מתעכבים,
מפצירים בהם: מאיזה סלע תוציאו מים? לכן אומר להם משה "המרים", כלומר
סרבנים, ומזהיר אותם שלא יורו את מוריהם כי רק מהסלע שעליו הצטוו יוכלו
להוציא להם מים.

משה מרים את ידו ומכה **בסלע פעמיים**, יוצאים מים והעדה ובעירם שותים מהם.
רש"י מסביר שבפעם הראשונה שהכה משה לא יצאו הרבה מים, כי בכלל הוא

1. הרמב"ם אינו מזכיר שזהו גם חטאו של אהרן. ועוד נדון בעניין זה בהמשך.

נצטווה לדבר אל הסלע ולא להכות. רש"י מציין שמשה ואהרן דיברו בתחילה, אלא שדיברו לסלע אחר ולכן הוא לא הוציא מים. בעקבות זאת משה ואהרן חשבו שצריך להכות את הסלע כמו בפרשת 'מסה ומריבה', ואז הזדמן להם אותו הסלע והכו בו ויצאו ממנו מים.

מיד לאחר מכן אומר הקב"ה למשה ולאהרן שבעקבות אירוע זה, שבו לא הקדישו אותו לעיני בני ישראל, הם יענשו ולא ייכנסו לארץ ישראל. רש"י מסביר שדייק הכתוב לומר מדוע משה ואהרן לא יכנסו לארץ, כדי שלא יאמרו עליהם שהם אינם נכנסים בגלל עוון המדבר.

חטאם של משה ואהרן לפי רש"י היה בעיקר בסטייה מציווי ה', חוסר הדיוק בביצוע. ה' ציווה שידברו אל הסלע, ומשה הכה אותו פעמיים. כתוצאה מכך נבעה בעיה נוספת, שמשה ואהרן לא קידשו את שמו של ה' כפי שהיה ראוי במעשה זה. אילו היו מדברים אל הסלע – היה מתקדש שמו של הקב"ה יותר, והיו בני ישראל לומדים מוסר ואומרים לעצמם: מה הסלע הדומם שאינו שומע ואינו מדבר עושה רצונו של מקום, קל וחומר אנחנו.

4. דעת הרמב"ן

דעת רבי משה בן נחמן בביאורו לפרשיית 'מי מריבה' מתבססת בעיקרה על פירושו של רבנו חננאל, עליו הוא מסתמך ובו הוא בוחר כפירוש המסתבר ביותר לחטאם של משה ואהרן: "והקרוב מן הדברים שנאמרו בזה, והוא טוב לדחות השואל, הם דברי רבנו חננאל".

חטאם של משה ואהרן לפי הרמב"ן הוא שלא היה קידוש השם גדול – משה היה צריך לומר "המן הסלע הזה יוציא לכם מים", כלומר בוודאות ייצאו מים מן הסלע. הרמב"ן מדגיש גם את המילה 'יוציא' שנדרש משה להגיד, ולא 'נוציא' לכם מים, כלומר משה ואהרן ייחסו גדולה לעצמם במקום לה'. הרמב"ן כותב בחומרה ואומר שזו מעילה בה'. הוא מוכיח דבריו ממה שנאמר בפרשת האזינו (דברים ל"ב, נא): "על אשר מעלתם בי בתוך בני ישראל במי־מריבת קדש". בעצם הצגת הנס כאילו נעשה על ידם, משה ואהרן נהנו מהקודש, וכל הנהנה מן ההקדש – מעל. לכן נאמר: "יען לא האמנתם בי להקדישני". על הצור בחורב בפרשיית 'מסה ומריבה' (שמות י"ז, א-יז) נגלה ה' יתברך וניצב על הצור לעיני הזקנים, והתקדש שמו; ואילו כאן מיוחס הנס למשה ואהרן, בעוד רצון ה' היה שמשה ואהרן יקדשו את שמו ביותר גם במעמד זה, כדי שיאמינו בו העם.

הרמב"ן על דעתו מדגיש שמה שנאמר: "והוצאת להם מים מן הסלע", הכוונה שכל בני ישראל יראו את המים נובעים מהסלע, ישתו מהם, וכך יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה ויתעצם הנס.²

עוד הוא מסביר על דעתו שבציווי ה' "ודברתם אל הסלע לעיניהם" הכוונה הייתה על הסלע,³ שהדיבור יהיה לישראל ולא לסלע עצמו. ועוד, שהדיבור יופנה לכל ישראל, שישמעו כולם – דווקא כשהם נקהלים מול הסלע.

רמב"ן גם מוסיף ש"אל הסלע" פירושו אותו סלע מוכר וידוע שיצאו ממנו המים בחורב, והוא בארה של מרים שהייתה הולכת עם בני ישראל לכל מקום שבו הם היו. כאשר מתה מרים והסתלקה הבאר, משה היה צריך להוציא מים מאותו סלע ידוע.

וכוונת משה באמרו "המרים", לומר שהם קטני אמונה, שאינם מאמינים שהקב"ה ימלא חסרונם וירוהו צימאונם.

ב. השוואה ועימות בין הפרשנים

אנסה עד כמה שתשיג ידי לעמת בין ארבעת הפרשנים, ולבדוק אם קיים קשר בין פירושיהם, מה הביא אותם לבחור בדרך שבה פירשו את חטאם של משה ואהרן ומדוע לחלקם יש יותר מפירוש אחד על החטא הנזכר. ההשוואה תהיה בין רס"ג לרמב"ם, שעסקו בחטא משה ואהרן כחלק מהגותם, ובין רש"י לרמב"ן, שעסקו בחטא בפירושם לתורה לפי דרכם הפרשנית.

1. רס"ג ורמב"ם

מבחינת סדר הדורות, רס"ג קדם את הרמב"ם,⁴ ובביתו של הרמב"ם הכירו ולמדו את ספריו של רס"ג וידעו אותם היטב.⁵ אמנם אין זה מחייב את רמב"ם לסבור כמותו ורמב"ם חולק עליו בהרבה עניינים מחשבתיים.

ובאמת, בסוגיה שלפנינו, פירשו בדרך שונה את חטא משה ואהרן, ואנסה לברר מה הביא כל אחד מהם לפרש כך. רס"ג התבסס בעיקר על השקפתו בקץ הקצוב לחיים.

2. בשונה מפרשיית 'מסה ומריבה', שם לא היו כל ישראל במעמד הצור, אלא רק הזקנים, כאן מעמד הסלע היה צריך להיות לעיני כל ישראל.
3. בדומה לדעתו של רס"ג.
4. רס"ג – 882-942. רמב"ם – 1138-1204.
5. כפי שמוכיח הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל, בהקדמתו ל'הנבחר באמונות ודעות', עמ' 12-13.

את דעתו של רס"ג בעניין שנות חיי האדם ניתן למצוא בספרו הנבחר באמונות ודעות (מאמר ו):

עתה אדבר בעניין קץ חיי האדם, ואומר, כי בוראם כבר עשה להתחברותם זמן **מסוים קצוב**, כאומרו: את מספר ימך אמלא, ואמר לאדון הנבראים: הן קרבו ימך למות וכו'.

כלומר, רס"ג סובר שיש קץ קצוב לחיי האדם, ולכן כשבא לפרש את חטא משה ואהרן הוא אומר שזה חטא קל, שלא חיזקו את בני ישראל לפני כניסתם לארץ. באשר לעונש – הוא צריך להיות בעולם הזה כדי שיבואו משה ואהרן שלמים לעולם הבא, ועל עצם אי הכניסה לארץ – אומר רס"ג בהתאם לשיטתו שיש זמן קצוב לאדם בעולם הזה, מפני שהתעכבו בני ישראל במדבר בעקבות חטא המרגלים. זה השפיע בעקיפין על משה ואהרן שבינתיים הגיעו למכסת ימיהם ושנותיהם.

נעמת את רמב"ם עם גישה זו, נגלה כי הוא סובר אחרת ממנו, ונוכיח זאת מכמה מקורות:

הלכות דעות – בקובץ הלכות זה סוקר רמב"ם את דעותיו ומידותיו של האדם ומלמד אותנו כיצד ניתן להתמודד איתן ומה לעשות כדי לשנות אותן. בפרק הרביעי, הרמב"ם נותן עצות מעשיות כיצד לשמור על גוף בריא, כיון שאדם חולה אינו יכול ללמוד ולדעת את ה' ולכן צריך לשמור על בריאותו. בסוף אותן עצות כותב הרמב"ם כך (ד', כ):

כל המנהיג עצמו בדרכים אלו שהורינו, **אני ערב לו שאינו בא לידי חולי כל ימיו, עד שיזקין הרבה וימות**, ואינו צריך לרופא; ושיהיה גופו שלם ועומד על בוריו, כל ימיו – אלא אם כן היה גופו רע מתחילת ברייתו, או אם היה רגיל במנהג מן המנהגות הרעים מתחילת מולדתו, או אם תבוא מכת דבר או מכת בצורת לעולם.

כלומר הרמב"ם, שמלבד היותו פוסק הלכתי ואיש הגות מחשבתו היה גם רופא גדול, מבטיח לאדם שאם ישמור על כל הכללים שהוא נתן בפרק – לא יהיה חולה ולא ימות אלא אם יזקין, או שיקרה דבר שאינו בשליטתו. מכאן נראה כי אין לפי הרמב"ם קץ קצוב לחיים, והוא לא יסכים לשיטת רס"ג בעניין זה.

מורה הנבוכים – הרמב"ם, כמו מפרשים רבים, נצרך לבאר את עניין גילאי האדם בפרק ה' בספר בראשית, שם מספרת לנו התורה על אנשים שחיו הרבה מעבר למאה ועשרים שנה. בהסברו כותב הרמב"ם בזו הלשון (ב', מז):

אבל מה שנתפרש בתורה מדיוק חיי אותם האנשים, אני אומר שלא היה אותם החיים אלא אותו האיש האמור לבדו, אבל שאר האדם חיו החיים הטבעיים

הרגילים, ותהיה הנדירות הזו באותו האדם, אם על ידי גורמים רבים במזונו והנהגתו, או על דרך הנס ונוהג לפי דרכו, ולא יתכן לומר בו זולת זה.

כלומר הרמב"ם מסביר שרק אותם אלו שצוינו בפסוקים הם אלו אשר חיו שנים רבות כל כך, אבל כל השאר חיו חיים רגילים טבעיים. והטעם לאריכות הימים שהייתה לאותם אנשים נדירים אלה הוא הנהגות בריאותיות נכונות שנהגו בעצמם. זו הדרך היחידה לקיצור או להארכת ימיו ושנותיו של האדם, ואין לזה קץ הקבוע מראש.

תשובות הרמב"ם – הרמב"ם נשאל בידי תלמידו המובהק⁶ רבי יוסף בן יהודה בנוגע לקץ הקצוב לחיים: האם חיי האדם קצובים מראש, והאם יש דרך להישמר מן הפגעים הקוטעים את החיים? בתשובה על השאלה הזו עונה הרמב"ם (שם), הוצאת ראובן מס ומכון מש"ה, כרך ג-ד, עמ' 72-73):

לשיטתנו אין מועד קצוב לחיים. בעל חיים חי כל זמן שנוצר תחליף למה שנמס מן הלחות העצמותית שלו, כך שהיא נשאר בעינה ואינה נשחתת.

הרמב"ם ממשיך לענות לתלמידו באורך רב ובפירוט נרחב, אך תשובתו חדה וברורה. לשיטתו אין קץ קצוב לחיים, אין ימים ושנים ספורים מראש לאדם. האדם הוא האחראי על אורך חייו ויכול להאריך ולקצר אותם בהתאם לאורחות חייו, שמירה על תזונה ובריאות נכונה.⁷

הוכחנו כי לרמב"ם שיטה שונה מאשר רס"ג בעניין אורך חייו של האדם, ולכן הרמב"ם לא יוכל לקבל את פירושו של רס"ג לחטא משה ואהרן בפרשיית מי מריבה. לדעתי, רס"ג גם לא יקבל את פירושו של הרמב"ם כי הוא הדגיש שחטאם היה קל, כיוון שלפי הרמב"ם חטאו של משה הוא חמור מאוד הגובל בחילול השם ומגרעת מידתית רעה בנפש.

6. כמובא בתחילת מורה הנבוכים, מהדורת הרב יוסף קאפח, עמ' ג'.

7. [הערת עורך: בעיון בדברי הרס"ג והרמב"ם אפשר גם להבין אחרת, ולהסיק כי אין הם חולקים: הן הרס"ג האומר שיש קץ קצוב לחיים, והן הרמב"ם האומר שאין קץ קצוב לחיים – שניהם שווים, וכוננתם שאין קץ קצוב מלבד תוחלת החיים שנגזרת מאיכות הגוף. הרס"ג האומר שיש קץ קצוב מתכוון לקץ גופני, והרמב"ם האומר שאין קץ קצוב כוונתו שאין קץ חיצוני מלבד זה. ח"א].

2. רש"י ורמב"ן

רבי משה בן נחמן כתב את פירושו לתורה לאחר שרבי שלמה יצחקי כתב את פירושו.⁸ הרמב"ן ראה את פירושו של רש"י לתורה, למד אותו והעריך אותו מאוד.⁹ רמב"ן אף הקדים את פירושו של רש"י לפירושו שלו בחלק מהמקרים, ולעיתים חלק עליו, או הביא מדרשים שונים על מנת לעמת אותם עם פירושו. מלבד רש"י, ראה הרמב"ן עוד פרשנים כמו רבנו חננאל, רב ניסים ועוד.¹⁰

לעומתו, לרש"י לא היה מי שעשה עבודה היקפית ונפלאה כמותו,¹¹ והוא בחומר ובלבנים ועבודה קשה ליקט מדרשי חז"ל ודברי אגדה שהיו חביבים עליו מאוד, לעתים חיבר אף כמה מדרשים עד שהיה נראה כי זה מדרש אחד. רש"י הבחין בין פשט לדרש, והרבה להשתמש בתרגום אונקלוס לתורה ובתרגום רבי יונתן בן עוזיאל לנביאים, כי אלו היו המפרשים העיקריים לפניו.

רש"י מפרש את חטאם של משה ואהרן במי מריבה ואומר שהם הכו במקום לדבר ובכך לא קדשו שם שמים כפי שנצטוו. וכן שבפעם הראשונה יצאו מעט מים ובפעם השנייה יצאו מים רבים. את הבסיס לדברי רש"י אלו נוכל למצוא במדרש תנחומא (במדבר, פרשה ט):

וירם משה את ידו ויך, הכה פעם אחת, התחיל הסלע נוטף מים מעטים, הוא שנאמר, הן הכה צור ויזובו מים, כזב שנוטף טפים... מיד הקפיד כנגדן והכהו פעמים, שנאמר, ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים, ושטפו כל מה שהיה נתון כנגדן...

מדרש תנחומא מסביר גם את חטא משה ואהרן בהכאה פעמיים ובזה שלא קידשו את ה' בדיבור אל הסלע, ועל זה כנראה נסמך רש"י. הרמב"ן, כאמור, ראה את פירושו של רש"י, אך אמר עליהם שהם מבוססים על "דברי אגדה אבל לא נתחווור" (כ, ה). בזאת הוא סותר את דבריו, ולאחר מכן גם את פירושו של הרמב"ם. הרמב"ן נסמך בפירושו לחטא משה ואהרן על רבנו חננאל, ואומר כי זו "הדרך הקרובה מן הדברים שנאמרו". כלומר, הוא שונה מרש"י במקורות שעליהם הוא מתבסס, ואינו מסתמך על המדרשים שעליהם הסתמך רש"י.¹²

8. רש"י - 1105-1040. רמב"ן - 1194-1270.

9. כמו שכותב בהקדמת פירושו לתורה: "בדבריו אהגה, באהבתם אשגה..."

10. על פי: "הרמב"ן ופירושו לתורה", חננאל מאק. גיליון 159, ניסן תשע"ו.

11. על פי: "דרכים בפרשנות המקרא: עיון בפרשנות ימי הביניים על התורה", כרך א', מחברים: יוסף ניצן, יהושפט נבו, מיכאל גרוס, מכון מופ"ת, 1999.

12. [הערת עורך: מסתבר כי גם פירושו של הרמב"ן, בדומה לרס"ג ולרמב"ם, משקף עמדה הגותית עקרונית. לאור דברי הרמב"ן במקומות אחרים לאורך פירושו לתורה בעניין יחסי

קושיות על הפירושים

פירושו של רס"ג: מהסתכלות בפסוקים אפשר להקשות: כיצד קשור טעם העונש למעשה שעשו משה ואהרן? הקב"ה אמר "יען לא האמנתם בי להקדישני" – איזה חוסר אמונה יש בזה שלא חיזקו את בני ישראל? ועוד, למה אומר רס"ג שבגלל האמירה 'המורים' חשבו ישראל שגם במצב כזה יושיעם ה', הרי עוד לפני כן נאמר להם שהם מתנהגים כך?

פירושו של הרמב"ם: עיון בפסוקים מביא מיד להקשות – היכן אהרן בכל הסיפור? הרמב"ם מתאר את חטא מי מריבה כחטאו של משה בלבד, אך גם אהרן נענש בדיוק כמוהו מיד בתום האירוע. נוסף את מה שאומר הרמב"ן על הרמב"ם, "שהוסיף הבל על הבלים", שהרי אהרן לא כעס מעולם, ולא נזכר בתורה כלל שכעסו. ועוד, הרי כתוב "יען אשר לא האמנתם בי", וכיצד קשור הכעס לחוסר אמונה?

פירושו של רש"י: אם החטא היה בהכאה, ובזה לא נתקדש שמו של ה', מדוע הצטווה משה לקחת עמו את המטה אם לא בכדי להכות אתו את הסלע? ומי אמר שהדיבור אל הסלע יעשה רושם חזק יותר אצל בני ישראל מאשר הכאה? הרמב"ן מסכם ואומר 'הכל שווה אצל הסלע' – בין בדיבור בין בהכאה הנס גדול וראוי, ולכן קשה על פירושו של רש"י שביאר שבזה היה החטא.

פירושו של רמב"ן: הדקדוק במילה 'נוציא' לכם מים, אחר בקשת המחילה, אינו בהכרח מורה על מעילה. הרי בני ישראל ידעו שהנס הוא מאת ה', אין להם פקפוק בכך, שהרי כל הנסים שהיו להם עד היום במדבר היו מאת ה', על ידי משה ואהרן. מדוע שעכשיו יחשבו אחרת, שהנס דווקא על ידי משה ואהרן ללא קשר עם ה'? הרי מיד לאחר התלונה נכנסו משה ואהרן לאוהל מועד, וכשיצאו ממנו עשו את הנס. משמע, ששם הם קיבלו את הציווי לדבר אל הסלע ולהוציא מים לעדה ובעירם.

ג. הפירוש המסתבר ביותר

לאחר הצגת הפירושים, העיון המעמיק בהם והעימות וההשוואה ביניהם, ארצה להכריע איזה פירוש הוא המסתבר ביותר. זאת על פי בקשתו של הרמב"ם, שאמר

הנס והטבע (ובפרט בדבריו על זכר יציאת מצרים: "שאין לאדם חלק בתורת משה רבנו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם ניסים", שמות י"ג, טז), נראה כי הרמב"ן חולק על רש"י מהותית: כל התרחשות היא נס, ולכן הכאה על סלע היא ניסית לא פחות מדיבור אליו. ח"א].

בסוף פירושו לחטא שהרבה פירושים נאמרו בו, והמעין ישווה ביניהם ויבחר לו את האמת.

מבין ארבעת הפרשנים, בחרתי בדעתו של רבנו הרמב"ם כדעה המסתברת ביותר. הרמב"ם מפרש שמשה רבנו חטא במידת הכעס, הייתה לו מגרעת במידה ממידות הנפש, וכיוון שמתוקף מעמדו מסתכלים עליו, בוחנים אותו ולומדים ממנו, הרי זה בגדר הנמנע שיתנהג כך, וזה אף חילול השם.

ראשית, על בסיס ההשוואה בין שתי הפרשיות אפשר ללמוד כמה דברים: א. במסה ומריבה משה כועס על בני ישראל ואומר להם "מה תריבון עמדי", במי מריבה לא מוזכר שהוא כועס, אך מתואר שהוא נכנס לאוהל מועד. בהמשך כשהוא אומר: "שמעו נא המורים", מבאר זאת הרמב"ם ככעס. מכאן אפשר להבין שהכעס היה בשני האירועים, וממילא, אם היה כעס במסה ומריבה, כשהייתה זו רק תחילת הדרך, מדוע שלא יהיה במי מריבה, כשהעם כבר לאחר ארבעים שנות נדודים במדבר? משה כבר כמעט בן מאה ועשרים שנה, מנהיג עם לא פשוט במדבר, שלאורך רוב הדרך מאתגר אותו בניסיונות ותלונות. סביר להניח שאם בהתחלה כעס, גם עכשיו כעס עליהם.¹³

דעת הרב יוסף חיון בעניין הנזכר,¹⁴ שבמסה ומריבה שאלו שלא כהוגן ולכן כעס משה, ואילו ב'מי מריבה' שאלו כהוגן כי הסתלקה בארה של מרים. אחר בקשת המחילה, אבקש לסתור טיעון זה ולומר שאף שהייתה סיבה מוצדקת לבקשתם, היה די בבקשת מים בהסבר כי אין כבר באר. אבל בני ישראל מנצלים מעמד זה של תלונה, ועוד לפני שמדברים על המצב הנוכחי שאין מים לשתות מקדימים תלונות חריפות (כ, ד-ה):

ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו: ולמה העליתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין, לשתות.

כלומר, בני ישראל חורגים מהתלונה המקורית, ומוסיפים עוד תלונות עקרוניות ומהותיות על משה ואהרן, דבר אשר גרם כנראה לכעסם עליהם.

ב. ב'מי מריבה' משה מצטווה לדבר, בניגוד ל'מסה ומריבה' שם הוא מתבקש להכות. דעתו של הרב יוסף חיון היא שנצרך דווקא דיבור ולא הכאה, כי לבני ישראל אין חידוש בנס על ידי הכאה. אחר בקשת המחילה, ההיפך הוא הנכון

13. אולי דברי הכעס נאמרו על דרך התמיהה - איך אתם עוד מעזים לדבר כך אחרי כל הניסים שעברתם, ולא רק במצרים, אלא גם במדבר שבו שמלתכם לא בלתה מעליכם (על פי דברים ח', ד) ואחרי שאר הניסים שנעשו לכם במדבר כדוגמת המן וענני הכבוד.

14. הרב יוסף חיון, "נספח ח - מאמר בעניין חטא משה ואהרן".

לדעתו. בני ישראל לא היו במעמד מסה ומריבה אלא רק אהרן והזקנים, הם לא ראו בפועל איך משה מכה בסלע ויוצאים ממנו מים. לכן, כשמזדמן שוב מחסור במים וצריך לתת מים לעם, ועוד רגע לפני הכניסה לארץ, הקב"ה כביכול מנצל מעמד זה ואומר למשה שכל בני ישראל יהיו שותפים במעמד, ויראו את עצמת הנס ובכך יאמינו בה'. בזה אפשר להסיר את הקושי מדוע משה הכה בסלע במקום לדבר אליו, ולכאורה המרה את פי ה'.

ג. במסה ומריבה הקב"ה אומר למשה לקחת את המטה אשר הכה בו את היאור, ואילו במי מריבה הוא אומר לו לקחת את המטה ללא פירוט. הרב חיון מסיק מזה ששם הוא היה צריך להכות, כי זה היה מטה הניסים, ואילו כאן זהו המטה שהפריח שקדים ואינו עושה ניסים, לכן לא צריך להכות בו. אחר בקשת המחילה, גם טיעון זה אבקש לסתור, ולומר שראשית, אין זכר לכך שזהו המטה. מטה השקדים, לאחר שנעשה בו הנס, נשמר בארון, כמו שציווה ה' בפרשת קרח (י"ז, כה-כו):

ויאמר ה' אל-משה, השב את-מטה אהרן לפני העדות, למשמרת לאות, לבני-מרי; ותכל תלונתם מעלי, ולא ימתו. ויעש, משה: כאשר צוה ה' אתו, כן עשה.

כלומר, משה מצטווה להשיב ולשמור את המטה. משה מקיים את הציווי, ולא מוזכר אחר כך שהמטה נלקח ממקומו.

עולה מכאן שלמשה רבנו הייתה סיבה לכעוס, היה צריך להכות בסלע ולא לשווא הוא לקח עמו את המטה. אך עדיין נותרו כמה דברים לא ברורים בפירושו של הרמב"ם. הראשון שבהם – מה מקומו של אהרן בחטא? הרי הרמב"ם לא מזכיר שחטא, ובפועל בתום הפרשה הם נענשים יחדיו.

נראה לומר שאף שהציווי היה למשה – "והוצאת", "והשקית", אהרן היה עם משה לאורך כל הדרך. בתור אח גדול, שעליו נאמר במשנה (אבות א', יב): "אוהב שלום ורודף שלום", כשראה את משה מועד במידת הכעס, היה צריך להוכיח אותו ולומר לו שאינו נוהג כשורה. מכיוון שלא עשה כך, נחשב לו שחטא יחד עמו. זאת על פי דברי הגמרא במסכת שבת (נו, ב) שמסבירה ששלמה לא באמת חטא בעבודה זרה, אלא כיוון שלא מיחה ביד נשותיו – מעלה עליו הכתוב כאילו חטא. כן מסתבר לבאר גם כאן. אהרן נמשך עם משה באותו החטא, כיוון שלא העיר ומיחה בידו. כך נראה להסיר את הקושי שהרמב"ם לא מזכיר את אהרן, וכן את קושיית הרמב"ן שאהרן לא כעס מעולם.

מה שעדיין נשאר לבאר הוא הקושיה מה שייך טעם העונש "לא האמתם בי" לחטא של כעס. כדי לתרץ קושיה זו נסביר את עניין הכעס. הרמב"ם כותב בהלכות דעות (ב, ז): "כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה". מדוע השוו את הכעס

לעבירה כה חמורה השקולה כנגד כל העבירות שבתורה, ועוד שמי שעובד עבודה זרה כופר בכל התורה כולה?

אדם שכועס הושווה לעובד עבודה זרה, מכיוון שאיננו מאמין שהקב"ה משגיח בעולמו, וממילא כועס כשהדברים אינם מתנהלים בדרך שהוא רוצה. אדם כזה כאילו כופר בקב"ה, כי אילו היה מאמין, ודאי לא היה כועס אלא מבין שמאת ה' הייתה זאת, יש סיבה לכל דבר ואין צורך לכעוס.¹⁵ לכן אמר הקב"ה: "יען לא האמנתם בי בשל כעסכם – כאילו עבדתם עבודה זרה, וממילא לא האמנתם בי. נראה לפרש עוד ולומר: "יען לא האמנתם בי", הכוונה שלא גרמתם שבני ישראל יאמינו בי.¹⁶ לולא כעסתם, הייתם מדברים רכות עם העם, וודאי היו מאמינים בה' ובעוצמת הנס, והיה שם ה' מתקדש יותר. בזה סרה הקושיה בנוגע ליחס בין העונש ובין המעשה.

הרמב"ם כתב: "והאמת יורה דרכו", וסקרן אותי מאוד למה התכוון. אני חושב שפירושו הוא האמת מכל הפירושים שנכתבו. לא בכדי מצאנו את התייחסות הרמב"ם לחטאם של משה ואהרן דווקא בשמונה פרקים, חיבור בו דן הרמב"ם בתורת הנפש של האדם.

בפרק הרביעי, שם הוא מבאר את החטא, מסביר הרמב"ם איך ניתן לשנות מידות רעות, על ידי מעשים שיסייעו לאדם לרכוש מידה טובה, או להיפטר ממידה מגונה. בהסבר זה, מקדים הרמב"ם את ספר החינוך באמרתו המפורסמת (מצווה טו): "אחר המעשים ימשכו הלבבות". דרכו של הרמב"ם היא חינוך למידות מתוקנות, המקנות לאדם שלמות שיכולה להביא אותו למצב גבוה של ידיעה ונבואה.¹⁷

לכן זהו החטא שמשה ואהרן היו יכולים לחטוא בו, כי זו מידה בנפש, והם חומר בגוף, ועל אף מעלתם, הם עדיין בני אדם שיכולים למעוד. ולא פלא שעונשם היה חמור כל כך, כדי ללמדנו שהדבר החמור ביותר שאפשר לעשות הוא לפגוע בצלם ה' שבנו, ולחטוא באחת ממידות הנפש שיכולה להשפיע עלינו רבות. כך רואה הרמב"ם את חטאם של משה ואהרן. הוא אינו מתייחס להכאה מול דיבור, אינו

15. על פי מאמרו של הרב משה צוריאלי, "חטא מי מריבה".

16. על פי: הרב מאיר צבי גרוזמן, על פרשת השבוע, תשנ"ז.

17. כמו שמסביר בשמונה פרקים (פרק ז), שאין הנבואה שורה אלא חכם גיבור ועשיר, ואין גיבור אלא הכובש את יצרו, זה שתיתן את כל דעותיו ומידותיו.

מדויק בכל מילה בפסוקים, אלא מבאר את הרעיון המרכזי שיש לנו ללמוד ממנו.¹⁸

לאחר שהסרתי את כל הקושיות הנזכרות לעיל על פירושו של הרמב"ם, אני מאמין שעדיין אפשר היה למצוא קשיים בפירושו. אך עדיין זהו הפירוש המסתבר לדעתי, כיוון שהקושיות עליות מעטות בהשוואה לפירושים האחרים, כמו שמסביר הרמב"ם במורה הנבוכים (ב', ג), בבואו להכריע אם העולם הוא קדמון או מחודש, שכאשר ניתקל בשתי דעות סותרות שבשתיהן יש קשיים – נכריע על פי הדעה שיש בה פחות קשיים.

לסיכום, חטאם של משה ואהרן בפרשיית 'מי מריבה', היה כי כעסו על בני ישראל ואמרו להם: "שמעו נא המרים". עקב מעמדם כמנהיגי האומה, שכולם הסתכלו עליהם ובחנו דרכיהם, ללמוד מהם אורחות חיים, הרי זה חילול השם של ממש להתנהג בצורה שכזו, ולפיכך הם נענשו בחומרה רבה ולא זכו להיכנס ולהכניס את העם לארץ ישראל. לולא היו כועסים, ומדברים עם העם דברי תוכחה ומוסר על מנת להעצים את אמונתם בה', לא היו מגיעים למצב של חוסר אמונה, שעליו הכתוב אומר: "יען לא האמנתם בי להקדישני" – מכיוון שלא האמנתם כי כעסתם, לא גרמתם לעם להאמין, ולא היה קידוש השם כראוי למעמד נס זה.

סיכום

כדי לבאר את החטא, בחרתי בארבעה פרשנים גדולים ובסיסיים, רס"ג, רמב"ם, רש"י, ורמב"ן והצגתי דעתו ופירושו של כל אחד מהם. לאחר מכן חקרתי את דרכם הפרשנית, עימתי ביניהם, השוויתי והקשתי קושיות. לאור כל המסקנות שהגעתי אליהן, בחרתי בפירושו של הרמב"ם כמסתבר מכולם, בהיותו בעל הקושיות המעטות ביותר, וגם את הקושיות שהיו עליו – השתדלתי לתרץ.

לבסוף המסקנה אשר אליה הגעתי היא שחטאם של משה ואהרן היה שכעסו על בני ישראל, וכעס זה נראה לעיני בני ישראל, ולכן נחשב לחילול השם. כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה, ומי שעובד עבודה זרה איננו מאמין בהשגחתו של ה'. לכן העונש היה חמור כל כך, ולכן לא הכניסו משה ואהרן את קהל ה' אל הארץ המובטחת.

18. כמו שכותב בהקדמתו למורה נבוכים, שפעמים יש סיפור בתורה, שלא כל פרט בו מורה על עניין מסוים.

נספח: בין "מי מריבה" ל"מסה ומריבה"

לצד העיון בדעות הפרשנים השונות והמגוונות, אציג את האירוע כפי שמתואר בתורה, ואנסה ללמוד מהפסוקים את הקשר בין האירוע לחטא. לכאורה בפסוקים הראשונים (א-יא) מתוארת תלונה לגיטימית של בני ישראל שאין להם מים במדבר, הקב"ה מורה את משה ואהרן מה לעשות בכדי שיהיו מים לעדה, והכל נראה כמו בפרשיית מסה ומריבה (שמות, י"ז, א-יז). כשמגיעים לפסוק יב, מגלים כי נגזר על משה ואהרן למות במדבר על שלא הקדישו את ה' לעיני בני ישראל.

1. פרשת מי מריבה והתלונות הקודמות לה

נתבונן בפסוקי פרשת מי מריבה (במדבר כ', א-יג):

ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן בחדש הראשון וישב העם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם: ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן: וירב העם עם משה ויאמרו לאמר ולו גוענו בגוע אחינו לפני יקוק: ולמה הבאתם את קהל יקוק אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו: ולמה העליתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות: ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם וירא כבוד יקוק אליהם: וידבר יקוק אל משה לאמר: קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם: ויקח משה את המטה מלפני יקוק כאשר צוהו: ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המרים המן הסלע הזה נוציא לכם מים: וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם:

ויאמר יקוק אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם: המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את יקוק ויקדש בם:

ראשית, נשים לב לפסוקים א-ו המתארים את הרקע לפרשת מי מריבה. בפתחה מספרת לנו התורה על מותה של מרים כרקע לתלונתם של בני ישראל על משה ועל אהרן. בני ישראל נושאים קולם על כך שאין להם מים לשתות, ומכיוון

שהסתלקה מרים – הסתלקה גם בארה, שהרי ידוע שהבאר עמדה לישראל במדבר בזכות מרים.¹⁹

בני ישראל נקהלים על משה ואהרן, רבים איתם על המחסור במים, מביעים את מורת רוחם על צאתם ממצרים ועל הגעתם למדבר בכדי למות שם. תלונתם זו, על מחסור במים, מושמעת כבר קודם בכמה מקומות בתורה:

התלונה הראשונה מתרחשת לאחר שבני ישראל עוברים את ים סוף ומגיעים למרה, שם התלוננו על המים המרים (שמות ט"ו, כג). הקב"ה מצווה את משה להשליך עץ אל המים ויהיו מתוקים. בזה מסתיים האירוע, בני ישראל אינם נענשים על תלונתם על אף שהיא מוצגת באור שלילי.²⁰

התלונה השנייה מגיעה לאחר מכן, במדבר סין, שם התלוננו בני ישראל על שאין להם מה לאכול (שם ט"ז, ג). לאחר שמסתיים כל האוכל שהוציאו עמם בני ישראל ממצרים, הקב"ה שומע את זעקתם, וכתגובה מתחיל לרדת מן מהשמים. בני ישראל אמנם מועמדים על טעותם, אך בזה מסתיים האירוע, ללא כל עונש ודברי תוכחה.

התלונה השלישית מתרחשת כאשר מגיע העם לרפידים, ושוב עומד בפני מחסור במים (שם י"ז, א-ז). בני ישראל מתלוננים, ומשה מצטווה לקחת את מטהו ולהכות בצור, ממנו יוצאים מים רבים ומשקים את העדה. גם כאן, אף שהתלונה לא הושמעה כראוי,²¹ אין עונש ולא נשמעים דברי תוכחה.

התלונה הרביעית היא ב'קברות התאוה' (במדבר י"א, ד-ו). האספסוף שבקרב העם מתאוה לבשר, מתלונן ומדבר בערמה על האוכל שהיה להם במצרים. תלונה זו, בשונה משלוש התלונות הקודמות, אינה נבעה ממחסור באוכל, בשתייה או בטיבם,²² ולפיכך תגובת ה' קשה, ובעודם אוכלים את הבשר הם נהרגים.²³

התלונה החמישית עולה בהמשך, סמוך לכניסתם של בני ישראל ארצה, בארץ אדום (שם כ"א, ד-ו). בני ישראל מתלוננים שאין לחם ואין מים ונפשם קצה. כמובן

19. על פי דברי הגמרא במסכת תענית (ט, א): "רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל אלו הן: משה ואהרן ומרים. ושלש מתנות טובות ניתנו על ידם, ואלו הן: באר, וענן, ומן. **באר בזכות מרים**, עמוד ענן בזכות אהרן, מן בזכות משה. **מתה מרים נסתלק הבאר**, שנאמר: "ותמת שם מרים" וכתב בתריה: "ולא היה מים לעדה", וחזרה בזכות שניהן וכו'".

20. תנחומא בשלח ח.

21. שמות רבה כ"ו, ב.

22. כבר העידה התורה על המן: "והמן כזרע גד הוא ועינו כעין הבדולח", שם, ז.

23. "הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד", שם, לג.

שגם תלונה זו לא נבעה ממחסור, אלא כל ביסוסה על שקר והגזמה. לפיכך תגובת ה' קשה במקרה זה, והוא שולח נחשים שרפים שיפגעו בעם. יוצא אפוא שבכל פעם שהיה מחסור בלחם ובמים, מה שאפשר בסיס אמתית לתלונתם של בני ישראל, הם קיבלו את כל מבוקשם. בנוסף, לא הייתה כל נזיפה מצד המנהיגים, משה ואהרן, ולא עונש או דברי תוכחה מאת ה'. בפרשת מי מריבה שוב נוצר מחסור במים ובני ישראל נקהלו על משה ואהרן. גם כאן היה ציווי מאת ה' למשה ואהרן לדאוג להם למים, ולהוציא אותם מן הסלע. אך לא כאן הסתיים האירוע. משה ואהרן נענשים בתום פרשיית מי מריבה, ונגזר עליהם לא להיכנס לארץ. מדוע?

מבין כל התלונות הקודמות, ננסה להשוות בין פרשיית מי מריבה ובין הפרשייה הקרובה לה ביותר – מסה ומריבה (התלונה השלישית) – בכדי לבדוק אם יש קשר בין שני אירועים אלה, ואם כן – האם זה מסייע להבנת חטאם של משה ואהרן.

2. בין 'מסה ומריבה' ו'מי מריבה'

כפרשיית מסה ומריבה המופיעה בספר שמות, מיד לאחר קריעת ים סוף, ופרשיית מי מריבה המופיעה בספר במדבר, בשנה האחרונה לנדודי בני ישראל במדבר, מזכירות מאוד זו את זו. בשני האירועים מתלוננים בני ישראל על מחסור במים, ובשניהם מופיעה דרך ניסית להבאת המים. יש גם הבדלים רבים בין האירועים, ואחד ההבדלים הוא בין הצור בפרשיית מסה ומריבה ובין הסלע בפרשיית מי מריבה. לצורך זה אביא את דבריו של הילקוט שמעוני (חקת, רמז תשג):

'ודברתם אל הסלע', והכיתם לא נאמר אלא 'ודברתם'. אמר לו: כשהנער קטן רבו מכה אותו ומלמדו, כיון שהגדיל – בדבור הוא מייסרו. כך אמר הקב"ה למשה: כשהיה סלע זה קטן הכית אותו, 'והכית בצור', אבל עכשיו 'ודברתם אל הסלע', שנה עליו פרק אחד והוא מוציא מים.

הדרשן ממשיך את הסלע לנער: מה נער בעודו קטן, משתמשים בהכאה על מנת לייסרו וללמדו, כך גם כשבני ישראל עוד קטנים, וזה עתה יצאו ממצרים מבית עבדים, הם צריכים הכאה. כשהנער גדל, מלמדים ומייסרים אותו בדיבור, ואף כשבני ישראל עוברים ארבעים שנות נדודים במדבר – מספיק להם דיבור כדי להבין. אך מדוע הצור שייך לשלב הקטנות, והסלע לשלב הבגרות? מה ההבדלים בין סלע לצור?

ישנו הבדל בין 'צור', שהוא אבן חלמיש קשה, ובין 'סלע', שהוא רך ומים יכולים לחלחל לתוכו, ויכולים גם לצאת ולנבוע לחוץ. כאשר בני ישראל הם בגדר נער

קטן, משמש הצור כאמצעי לנס להוצאת המים.²⁴ כי צור הוא חזק, הוא קשה, הוא עקשן. עם ישראל שזה עתה יוצא מעבדות לחרות אחרי תקופה ארוכה צריך הוכחה חזקה כדי להאמין. הוא צריך הכאה בצור, בדבר חזק, בדבר עוצמתי. מלבד הנס שהוא צריך להיחשף אליו מבחוץ, עליו להכות גם ביסודות הקשים שהשתרשו בתוכו: הוא צריך לשבור את עול העבדות ולהיפטר מהעקשנות שבלב. אך לאחר ארבעים שנות נדודים במדבר, כשעם ישראל כבר גדל מנער לבוגר, הוא עבר תהליכים שונים במדבר שגרמו לו להתפכח יותר. הוא כבר איננו זקוק לכוח ועוצמה, אלא לסלע, לדבר רך שחודר עמוק. ומה יכול לחדור ולחולל שינוי אם לא מילים ודיבור?

לכן חל שינוי בציווי של ה' אל משה בין שתי פרשיות אלו. כאשר ה' מצווה אותו להכות בסלע – הדבר ברור, כי בני ישראל עוד בחיתוליהם, העם בהתהוותו, ובהכרח שצריך הכאה, ולא סתם אלא על צור, לרמז על שבירת הרגלים קשים ורעים מימי העבדות במצרים. אך ארבעים שנה לאחר מכן, אין בזה כלל צורך. עם ישראל כבר עם מבוסס, ולכן מספיק לו דיבור והוא יבין. דיבור על סלע, על דבר רך שחודרים לתוכו מים.²⁵

הבדל זה מלמד אותנו על שלבים שונים בהתפתחותו של העם. בני ישראל יכולים להתלונן על מחסור במים, אך מהיכן זה מגיע? מאיזה מקום ומאיזו עמדה נפשית? של נער או של בוגר? האם מעמדה קטנונית של הכל מגיע לך? או מתוך הבנה שזהו מוצר בסיסי המאפשר להתקיים, ולכן בעת מחסורו, נדרוש אותו. עיון בהבדל זה שופך, לדעתי, אור גדול על עניין המיקום והזמן של תלונות בני ישראל, הן במסה ומריבה והן במי מריבה.

3. קדש ורפידיים – חוץ לארץ וארץ ישראל

לאחר עיון בהבדל בין צור לסלע, ראינו כי זהו משל למצבים שונים של העם. מצבו המשתנה של העם בא לידי ביטוי הן במצבו הרוחני והן במצבו הפיזי ומקומו הגיאוגרפי.

פרשיית 'מסה ומריבה' מתרחשת מיד לאחר שבני ישראל יוצאים ממצרים. בני ישראל משועבדים לפרעה מאתיים ועשר שנים, ויוצאים ממצרים כשהם אמנם אומרים שירה, אך עדיין תשושים, ומעבר למצבם הגופני החלש, הם בעיקר עייפים נפשית. רוחם נמוכה ושבורה, בעקבות העבדות וההתמודדות עם הסבל

24. על פי: מה בין מי מריבה למסה ומריבה, ד"ר גלעד ששון, דף שבועי גיליון 607, בר אילן, תשס"ה.

25. ואין מים אלא תורה, שנאמר: "הוי כל צמא לכו למים" (תענית ז, א).

והצרות. לכן הם אמנם יוצאים ממצרים – אך עדיין משהו מן העבדות נשאר ונדבק בהם.

פרשה זו מתרחשת במקום הנקרא רפידים. על זה דורשת הגמרא (בכורות ה, ב): "מאי לשון רפידים... רבי יהושע אומר: שריפו עצמן מדברי תורה". הכוונה מלשון רפיון, אפיסת כוחות. לכן גם נסמכה לה פרשת מלחמת עמלק.²⁶

כלומר, פרשת 'מסה ומריבה' מתאפיינת בעם שטרם התהווה, חלש, עייף, לכן ידיו רפויות והוא נמשל לנער הצריך ניסים גדולים, זעזועים חזקים, כדי לצאת מעבדות לחרות ולשרוד במדבר.

לעומת זאת, פרשיית 'מי מריבה', מתרחשת בשנת הארבעים²⁷ לנדודי בני ישראל במדבר. בני ישראל כבר נהיו לעם שקיבל את התורה ועבר לא מעט טלטלות. הם כמעט על גבול הכניסה לארץ ישראל, אך שם בדיוק מרים הנביאה מתה, ואין לעדה מים לשתות. וכמו בכמה מקומות במדבר, בני ישראל מתלוננים על המחסור במים.

אירוע זה קורה במקום קדש, שכנראה שכן על גבול ארץ אדום, שנאמר (במדבר כ', יד-טו): "וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום. והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך". זו בעצם הפתיחה למסע לארץ ישראל. בני ישראל כעם בוגר ואחראי יותר משול כבר לנער בוגר, שיודע להבין דבר מתוך דבר ואיננו זקוק למכות גדולות.

אמנם שני אירועים אלו מתרחשים במדבר, האחד ברפידים והשני בקדש, שניהם מחוץ לארץ, אך פרשיית 'מי מריבה' מתרחשת סמוך לכניסה לארץ. בני ישראל יכולים ממש לראות את הארץ, הם כבר חשים ומרגישים את זה מתקרב, ולכן הפנייה אליהם צריכה להיות אחרת, לא בדרך של הכאה על צור אלא בדיבור אל הסלע.

השאלה הנשאלת היא, מה ההבדל בין הכאה לדיבור ומתי נצרך כל אחד מהם?

4. הכאה ודיבור

ידוע הוא ההבדל העקרוני בין הכאה ובין דיבור. על פי רוב, על ידי מכות לא משיגים דבר, הן אינן פותרות שום בעיה. מאידך בדיבור, שהוא כוחנו המיוחד

26. רש"י בביאורו לבמדבר כ', ח הביא את דברי הפסיקתא רבתי י"ג, ו, הרואה בעצם בואם של העמלקים עונש על הפקפוק של ישראל שקדם לזה: "היש ה' בקרבנו אם אין". המדרש ממשי זאת לבן הרוכב על כתפי אביו ושואל היכן אבא, ולפיכך הוא מושלך ארצה וננשך על ידי הכלב.

27. על פי: עומק הפשט, עידו פכטר, תשע"ד, עמ' 165-167.

כבני אדם,²⁸ ניתן לחולל פלאים. אם להכאה אין מקום לכאורה, מדוע בפרשיית מסה ומריבה משה מצטווה להכות את הסלע? ועוד, אם יש מקום להכאה ולעשיית נס, מדוע אין זה טוב כמה שנים לאחר מכן, בפרשיית מי מריבה? כאמור, הרמב"ן אומר שאין הבדל אם הנס יתרחש על ידי הכאה על הסלע או דיבור אליו (כ', ח): "אין הנס גדול בדיבור יותר מהכאה, כי הכל שווה אצל הסלע". כלומר, בסוף בכל מקרה הסלע יוציא מים, וזה לא יהיה טבעי כי אם נסי, וייווצר על ידי זה קידוש השם.

אך מה שנראה לנגד עינינו אינו גודל הנס, אלא מה הייתה השפעתו וכיצד היא חלה על בני ישראל במדבר.²⁹ מנקודת מבט זו, ודאי שיש השפעה שונה לכל אחת מדרכי הנס על העם, ויותר מכך, ישנו הבדל מהותי ועמוק בין הכאה לבין דיבור. הכאה הייתה דרך הנס הקבועה מיציאת מצרים. רוב מכות מצרים התחוללו על ידי הכאה במטה. לעניות דעתי, זו הייתה השיטה המתאימה לדור יוצאי מצרים, ולכן גם סמוך ליציאה המשיכה לפעול אותה שיטה. זו הסיבה שמשה הצטווה להכות בצור במסה ומריבה, עוד אין עם מי לדבר ואין ברירה אלא להכות. מה השתנה אחרי ארבעים שנה, במי מריבה? העם. הדור השתנה. על גבול הכניסה לארץ ניצב דור חדש, שעמו צריך לדבר, לו צריך להקשיב. הכאה לא תעזור במקרה הזה.³⁰

ועוד, הדיבור במי מריבה לא נועד כנראה להוציא מים מן הסלע, אלא בכדי ללמד לקח ומוסר את העם. הקב"ה, כך אני משער, רצה להחדיר אמונה בעם במעמד הנס, ולומר להם שכשם שיוצאים מים מן הסלע ברצונו, כך הוא ידאג להם בכניסה לארץ, ישמיד את כל אויביהם וידאג לכל צרכיהם. בדיוק כפי שיקרה במעמד הברכה והקללה בארץ ישראל, על הר גריזים והר עיבל, המתואר לפני הכניסה לארץ ישראל בפרשת כי תבוא. שם מוזכרת בין הברכות הראשונות הברכה שייתן ה' במלחמות ישראל, ובכלל בכל מעשה ידיהם (דברים כ"ח, ז-ח):

יתן ה' את־איביך הקמים עליך, נגפים לפניך, בדרך אחד יצאו אליך, ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. יצו ה' אתך, את־הברכה, באסמך, ובכל משלח ידך, וברכך בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך.

כלומר, לאורך כל הישורת האחרונה של בני ישראל במדבר, הקב"ה רצה שיתחזקו באמונה עצומה שה' ידאג לכל חסרונם ויצילם מכף כל אויב, בתנאי שהם ישמרו

28. על פי תרגום אונקלוס: "רוח ממללא", ופירוש רש"י: "שיש בו דעה ודיבור", בראשית ב', ז.

29. על פי: 'מעט מן האור', חנן פורת, 'אורות', תשס"א. עמ' 141-142.

30. על פי: טל חרמון, הרב שלמה אבינר, תשמ"ה.

מה היה חטאם של משה ואהרן בפרשת 'מי מריבה'?

את חוקי התורה ולא ינסו את ה' כמו במסה ומריבה ויאמרו "היש ה' בקרבנו אם אין".
זו נקודת ההבדל הבסיסית בין שני אירועים אלו, כפי שנלמד מהזמן בו הם התרחשו, במקומות בהם הם קרו, ובמצבם הפיזי והרוחני של העם.